

Wybrane zagadnienia dotyczące uchodźców i przesiedleńców wewnętrznych na Kaukazie Południowym

Opracowała Anna Cieślewska

Region:	Kaukaz Południowy
Forma aktywności:	ćwiczenia, dyskusja
Poziom edukacyjny:	gimnazjum, liceum

Cele:

Po zajęciach uczeń:

- zna podstawowe terminy dotyczące problematyki uchodźczej i przesiedleńczej, takie jak: status uchodźcy, uchodźcy, przesiedleńcy wewnętrzni;
- rozumie specyfikę konfliktów na Kaukazie Południowym;
- jest świadomy konsekwencji kryzysów humanitarnych dla ludności cywilnej;
- rozumie wpływ konfliktów na Kaukazie Południowym na społeczno-gospodarczy rozwój regionu.

Forma warsztatu: *prezentacja + ćwiczenia*

Czas warsztatu:

Prezentacja: 20 min

Ćwiczenia: ok. 25 do 40 min (w zależności od ćwiczenia)

Podstawowe terminy¹:

Uchodźcy konwencyjni - osoby uznawane za uchodźców w świetle Konwencji dotyczącej statusu uchodźców z 28 lipca 1951 r. (Konwencja Genewska) oraz Protokołu dodatkowego do niej z 1967 r. (Protokół Nowojorski); dokumenty te formułują ogólną definicję uchodźcy, określają tryb i zasady ustalania statusu uchodźcy, jak również normują podstawowe prawa i obowiązki osób uznanych za uchodźców.

Biuro Wysokiego Komisarza Narodów Zjednoczonych do Spraw Uchodźców (ang. The United Nations High Commissioner for Refugees - UNHCR) – instytucja powołana pod auspicjami Narodów Zjednoczonych do udzielania międzynarodowej ochrony uchodźcom oraz do nadzorowania przestrzegania Konwencji Genewskiej z 1951 r. przez państwa, które ją podpisały. Na czele Biura stoi Wysoki Komisarz Narodów Zjednoczonych ds. Uchodźców wybierany przez Zgromadzenie Ogólne ONZ i nominowany przez Sekretarza Generalnego ONZ.

Definicja uchodźcy wg Konwencji Genewskiej z 1951 r. - uchodźca to osoba, która na skutek uzasadnionej obawy przed prześladowaniem z powodu swojej rasy, religii, narodowości, przynależności do określonej grupy społecznej lub z powodu przekonań politycznych przebywa poza granicami państwa, którego jest obywatelem, i nie może lub nie chce z powodu tych obaw korzystać z ochrony tego państwa, albo która nie ma żadnego obywatelstwa i znajdując się na skutek podobnych zdarzeń poza państwem swojego dawnego stałego zamieszkania nie może lub nie chce z powodu tych obaw powrócić do tego państwa.

Osoby zmuszone do opuszczenia kraju pochodzenia w wyniku konfliktu zbrojnego – międzynarodowego lub wewnętrznego – zwykle nie są uważane za uchodźców w rozumieniu Konwencji Genewskiej z 1951 r. Mogą jednak one otrzymać ochronę na podstawie innych aktów międzynarodowych, np. Konwencji genewskich z 1949 r. o

¹ Opracowane na podstawie materiałów pochodzących z ubiegłorocznego warsztatu na temat uchodźców, przygotowanego przez Grzegorza Wilgę i Stowarzyszenie Interwencji Prawnej a zrealizowanego jako część projektu *Globalny rozwój w kontekście społeczno-gospodarczych wyzwań Azji Centralnej i Kaukazu Południowego*, sfinansowanego w ramach programu Polska Pomoc 2010.

ochronie ofiar wojny. Poszczególne państwa również w oparciu o prawo krajowe mogą udzielać ochrony osobom, które nie zostały uznane za uchodźców, ale których nie można deportować do kraju pochodzenia ze względu na toczący się konflikt zbrojny i związane z nim naruszenia praw człowieka (tzw. subsidiary protection).

Definicja uchodźcy nie obejmuje kategorii imigrantów ekonomicznych, czyli osób, które opuściły ojczyznę w celu poprawienia swych warunków bytowych. Cudzoziemców takich określa się mianem imigrantów dobrowolnych nawet wówczas, gdy przyczyną ich emigracji jest skrajna nędza, powodująca faktyczny przymus wyjazdu.

Przesiedleńcy wewnętrzni („Internally Displaced Persons” - IDPs) - jednostki lub grupy, które zostały zmuszone do opuszczenia swych domów w związku z koniecznością ucieczki przed konfliktami zbrojnymi, masową przemocą, naruszeniami praw człowieka, kataklizmami lub katastrofami naturalnymi. Przesiedleńcy w poszukiwaniu bezpieczeństwa przemieszczają się w granicach terytorium kraju pochodzenia. Konwencja Genewska dotycząca statusu uchodźców nie ma zastosowania do IDPs. Także UNHCR nie obejmuje bezpośrednio swą działalnością przesiedleńców wewnętrznych. Ponieważ jednak ich sytuacja jest faktycznie niemal identyczna z sytuacją uchodźców, w wyjątkowych przypadkach UNHCR udziela im pomocy i ochrony.

Część teoretyczna

Konflikty regionalne na Kaukazie Południowym

Jedną z konsekwencji rozpadu Związku Radzieckiego były liczne konflikty zbrojne na tle etnicznym czy narodowościowym, które zaczęły wybuchać w różnych krańcach kraju już jeszcze przed jego ostatecznym upadkiem. Ich podłożem był ogólny chaos panujący w rozkładającym się imperium, któremu towarzyszyła rywalizacja rozmaitych grup o wpływy w poszczególnych republikach ZSRR. Jednak najważniejszej przyczyny konfliktów należy upatrywać w zasadach polityki narodowościowej, prowadzonej najpierw przez Cesarstwo Rosyjskie, a potem przez

ZSRR. Masowe przesiedlenia różnych grup etnicznych, wydzielanie autonomicznych jednostek administracyjnych w oparciu o czynnik narodowościowy czy tworzenie republik związkowych o niejednorodnym składzie etnicznym - wszystkie powyższe działania miały na celu zbudowanie i utrzymywanie sztucznego porządku w ramach wielkiego państwa, którego integralność na początku pierestrojki zaczęła się chwiać w posadach. Na przełomie lat 80. i 90. polityczna, społeczna i gospodarcza dezintegracja ZSRR stała się bodźcem dla odnowienia dawnych waśni i animozji na tle etnicznym i narodowościowym, których konsekwencją były konflikty zbrojne.

Jeden z newralgicznych regionów obszaru postradzieckiego stanowi Kaukaz Południowy, który do tej pory jest miejscem trzech nierozwiązanych konfliktów:

1) Konflikt między Azerbejdżanem a Armenią

Otwarty konflikt zbrojny trwał od 1988 do 1994 r. (wtedy to zawarto porozumienie dotyczące zawieszenia broni), zaś jego przedmiotem była kontrola nad terytorium zamieszkałego głównie przez Ormian, a wchodzącego w skład Azerbejdżanu regionu Górskiego Karabachu. W wyniku niezwykle krwawej wojny Azerbejdżan utracił cały Karabach, jak również pasmo otaczających go ziem. Mimo pozornej niezależności (na terenie enklawy proklamowano Republikę Górskiego Karabachu) teren ten praktycznie jest częścią Armenii. Ormianie deklarują chęć kompromisu, który miałby polegać na ustąpieniu z tej części zajętych terenów, która położona jest poza Karabachem, za wyjątkiem korytarza lacyńskiego, łączącego enklawę z Armenią. Natomiast Azerowie traktują wszystkie utracone ziemie jako tereny okupowane i prawnie należące do Azerbejdżanu. Mimo różnych zabiegów politycznych dążących do rozwiązania konfliktu karabaskiego, w regionie wciąż mają miejsce napięcia i utarczki zbrojne. Granica między Azerbejdżanem a Armenią jest zamknięta, co jest przyczyną prawie zupełnej izolacji tej ostatniej; państwo to ma również zamkniętą granicę z Turcją, która w wojnie opowiedziała się po stronie Azerbejdżanu. Ponad 500 tys. Azerów zamieszkujących obszar konfliktu uciekło do Azerbejdżanu. Wyjechali także Azerowie z Armenii oraz Ormianie z Azerbejdżanu.

2) Konflikt w Abchazji

W okresie istnienia ZSRR Abchazja stanowiła republikę autonomiczną w składzie Gruzjińskiej SRR; Abchazi uważali się za historycznie inną nację niż Gruzini. W 1992 roku Abchazja ogłosiła niepodległość, zaś w wyniku wojny lat 1992-1993, w której stanęły przeciwko sobie siły abchaskie popierane przez Rosję oraz wojska gruzińskie, znalazła się ona *de facto* poza kontrolą Gruzji. Tym niemniej, *de jure* Abchazja jest uznawana za integralną część Gruzji, posiadającą status republiki autonomicznej. Po 1993 roku na pograniczu abchasko-gruzińskim wielokrotnie dochodziło do utarczek, których ofiarami byli zarówno Gruzini, jak i Abchazi, jak również działań zbrojnych o poważniejszym politycznym znaczeniu. Cały konflikt wokół kwestii abchaskiej nabrał wymiaru międzynarodowego. Stronami bezpośrednio w niego zaangażowanymi są: Gruzja, Abchazja i Rosja. W sierpniu 2008 roku Federacja Rosyjska uznała niepodległość Abchazji. Ze względu na sporny status tego państwa na arenie międzynarodowej szacuje się, że ok. 80-90% mieszkańców Abchazji posiada paszport rosyjski. W konsekwencji działań zbrojnych z początku lat 90-tych obszar musiał opuścić ok. 250 tys. etnicznych Gruzinów. Wyjechało też wielu Rosjan i Ormian.

3) Konflikt w Osetii Południowej

Do 1990 roku Osetia Południowa posiadała autonomię w ramach Gruzjińskiej SRR. Konflikt zbrojny w latach 1990–1992, w którym Rosja opowiedziała się po stronie Osetii, dał republice niezależność, niemniej jednak w świetle prawa międzynarodowego tereny Osetii Południowej dalej należą do Gruzji.

W wyniku konfliktu z terenów nim objętych wyjechało ponad 50 tysięcy Osetyjczyków (głównie do Osetii Północnej) i ok. 10 tysięcy Gruzinów. Po dojściu do władzy w Gruzji prezydenta Michaiła Sakaszwilego, ekipa pod jego kierownictwem zapoczątkowała zmianę kursu polityki wobec zbuntowanej republiki z celem przywrócenia na jej obszarze gruzińskiego zwierzchnictwa państwowego. W 2006 roku zdołano doprowadzić do stworzenia progruzińskiego rządu osetyjskiego,

mającego wpływy głównie na terenach zamieszkałych przez Gruzinów. Jednocześnie po obu stronach granicy gruzińsko-osetyjskiej przez cały czas dochodziło do utarczek, aresztowań etc. W sierpniu 2008 roku doszło do kolejnego konfliktu zbrojnego zapoczątkowanego przez Tbilisi, który skończył się zwycięstwem Osetii Południowej, a *de facto* wspierającej ją Rosji, która jeszcze w tym samym miesiącu uznała suwerenność tego państwa. W wyniku działań zbrojnych na Kaukazie Południowym w 2008 roku ponad 127 tys. osób (dane UNHCR, obejmują IDPs z Abchazji oraz Osetii Południowej) opuściło miejsce zamieszkania. Po zakończeniu konfliktu większość uciekinierów powróciła do swoich domów, tym niemniej aż 30 tysięcy Gruzinów pozostało na uchodźstwie.

Wciąż niestabilna sytuacja na Kaukazie Południowym stanowi zagrożenie dla interesów gospodarczych i politycznych każdego z krajów regionu. Bezpośrednim skutkiem ubocznym konfliktów na Kaukazie Południowym jest zablokowanie istniejących w okresie radzieckim sieci transportowych i w konsekwencji spadek handlu wewnątrzregionalnego, czy też, w przypadku Gruzji, poważne ograniczenie kontaktów gospodarczych z dużym regionalnym partnerem, jakim jest Rosja. Ponadto nieuregulowana sytuacja polityczna stanowi hamulec dla inwestycji zagranicznych. Wszystkie powyższe czynniki ujemnie wpływają na rozwój gospodarczy regionu i są jedną z przyczyn obniżenia się poziomu życia większości obywateli państw południowokaukaskich.

Problem uchodźców i przesiedleńców na Kaukazie Południowym

Nierozwiązane konflikty są przyczyną, dla której wciąż wiele osób nie może powrócić do swoich domów. Duża część z nich mieszka w prowizorycznych obozach dla uchodźców lub zastępczych czasowych miejscach pobytu, w byłych hotelach czy internatach, mając ograniczone możliwości odbudowy swojego życia i będąc uzależnionym od pomocy z zewnątrz. Mimo że w przypadku niektórych z nich od momentu znalezienia się na uchodźstwie upłynęło prawie 20 lat, ich sytuacja się nie zmienia. Według słów 30-letniej kobiety, która będąc dzieckiem uciekła z rodzicami przed konfliktem z Cchinwali (obecnie Osetia Południowa) i która nadal, teraz już ze swoją własną rodziną, mieszka w takim właśnie „czasowym miejscu pobytu” w Gori,

wielu uchodźców jest od lat zawieszonych w powietrzu, bieda i brak nadziei na poprawę sytuacji powodują wśród nich marazm, bierność i konflikty. Z kolei część osób zaadaptowała się w „nowym” miejscu zamieszkania i radzi sobie nie gorzej niż autochtoni, jednakże wciąż niestabilna sytuacja polityczna i gospodarcza Gruzji nie pozwala im na pełną normalizację i całkowicie zwyczajne funkcjonowanie².

Sytuacja w Armenii

Populacja Armenii liczy 2,967,004 (lipiec 2010, CIA the World Factbook) osoby. Zgodnie ze statystykami rządowymi w Armenii 72 000 osób zostało wysiedlonych z terenów objętych konfliktem karabaskim i ok. 300 000 tysięcy uchodźców uciekło z Azerbejdżanu do Armenii w latach 1988-92. Proces integracji uchodźców i osób wysiedlonych został ograniczony przez niekorzystne warunki społeczno-gospodarcze panujące w kraju. Ze względu na trudną sytuację gospodarczą Armenii, państwo nie jest w stanie samodzielnie uporać się z problemem uchodźców i przesiedleńców; wciąż niezbędna jest pomoc międzynarodowych organizacji.

Sytuacja w Azerbejdżanie

Azerbejdżan zamieszkuje 8,238,672 obywateli (lipiec 2010, CIA the World Factbook). Według rządowych statystyk, na kontrolowanym przez azerbejdżańskie władze terytorium kraju znajduje się 586,013 wewnętrznych przesiedleńców (IDP), którzy pochodzą z Górskiego Karabachu i ośmiu innych regionów zajętych przez siły ormiańskie (ocenia się, że jest to ok. 20% terytorium Azerbejdżanu). Poza uchodźcami z Górskiego Karabachu, w Azerbejdżanie mieszka ok. 50 000 Turków Meschetyńskich, deportowanych w 1944 roku z Gruzji do Azji Centralnej, którzy następnie w 1989 roku uciekli z Uzbekistanu w wyniku pogromów. Według danych UNHCR w Azerbejdżanie znajduje się ok. 603 tys. przesiedleńców wewnętrznych oraz innych osób o podobnym statusie ale dane te mogą być nieścisłe.

Azerbejdżan jest jednym z państw o największym na świecie odsetku uchodźców i wewnętrznych przesiedleńców w stosunku do całej populacji (między 10 a 15%). Są

² Notatki autora z pracy w Gori w roku 2009.

oni rozproszeni po całym kraju. W początkowej fazie ludzie osiedlali się w sposób spontaniczny, najczęściej w miastach, gdzie znajdowali zakwaterowanie w budynkach użyteczności publicznej lub w obozach dla uchodźców. W późniejszym okresie część osób została przeniesiona z obozów do innych miejsc zamieszkania. Mimo poprawy sytuacji uchodźców wciąż pozostają oni grupą zmarginalizowaną i słabo zintegrowaną z resztą społeczeństwa, co w dużej mierze jest związane z polityką państwa, które deklaruje, że w przyszłości nastąpi powrót uchodźców na ziemię zajmowane obecnie przez Ormian.

Sytuacja w Gruzji

Gruzję zamieszkuje 4,615,807 osób (lipiec 2010, CIA the World Factbook); łączna liczba uchodźców oraz przesiedleńców wewnętrznych w tym kraju według danych UNHCR wynosi ok. 293 tys. Głównym powodem takiego stanu rzeczy są konflikty w Osetii Południowej w latach 1991-92 i 2008 roku oraz w Abchazji w latach 1992-93. Niewielka liczba uchodźców (około 8 000 osób) przebywa w Gruzji od czasu ostatniej wojny w Czeczenii, zamieszkują oni przede wszystkim obszar wąwozu Pankisi. Ludność uchodźcza jest rozproszona po całej Gruzji. Zdecydowana jej większość (72%) mieszka w miastach, w szczególności w Tbilisi i Samegrelo-Imereti w zachodniej Gruzji, jak również w innych miejscach, np. graniczącym bezpośrednio z Osetią Gori. Warto odnotować, że uchodźcy i przesiedleńcy to głównie byli mieszkańcy wsi, którzy mają trudności w dostosowaniu się do warunków w miastach. Uchodźcy z ostatniej wojny zostali w dużej części skierowani do specjalnie dla nich wybudowanych obozów. Zdecydowana ich większość jest uzależniona od wsparcia ze strony państwa, otrzymuje (wprawdzie bardzo skąpą) pomoc finansową, jak również bezpłatne produkty żywnościowe. Duże wsparcie dostarczone przez władze Gruzji tej fali uchodźców ma często wymiar polityczny i wynika z rozgłosu, jaki nadano konfliktowi z 2008 roku. "Starzy" uchodźcy (ofiary poprzednich konfliktów) twierdzą, że oni w analogicznej sytuacji zostali w większości pozostawieni sami sobie, otrzymując znikomą pomoc państwa gruzińskiego, którego funkcje w tym zakresie prawie całkowicie zostały przejęte przez organizacje humanitarne.

Bibliografia:

raporty:

Armenia, plan 2009-2010, International Federation of Red Cross Societies, 2009

Azerbajdżan, plan 2009-2010, International Federation of Red Cross Societies, 2009

Gruzja - Osetia Południowa, Stosunki Międzynarodowe

http://www.stosunkimiedzynarodowe.info/kraj,Gruzja,problemy,Osetia_Poludniowa

Cheterian V. *The reshaping of a borderland region*,
www.cimera.org/sources/20_35.pdf

Abchazja, Osetia Południowa, Górski Karabach: rozmrożone konflikty pomiędzy Rosją a Zachodem, Ośrodek Studiów Wschodnich, Raport Specjalny 9.07.2008.

Civilians in aftermath of war The Georgia – Russia conflict one year on, Amnesty International 2009.

Konflikty zbrojne na obszarze postradzieckim. Stan obecny, perspektywy uregulowania. Konsekwencje, Ośrodek Studiów Wschodnich, Prace – Zeszyt nr 9, 2003.

Situation of refugees and displaced persons in Armenia, Azerbaijan and Georgia, International Organization for Migration

<http://www.iom.cz/aktivity/migration-and-development/south-caucasus>

Zasady i tryb ustalania statusu uchodźcy zgodnie z Konwencją dotyczącą statusu uchodźcy z 1951 r. oraz Protokołem dodatkowym do niej z 1967 r. Podręcznik. Biuro UNHCR, Genewa 1992, Warszawa 2004.

Publikacje:

Jagielski W. *Dobre miejsce do umierania*, Warszawa 2010

Mączyńska Jadwiga (red.), *Definicja uchodźcy. Wybór orzecznictwa międzynarodowego*, Kraków 2005.

mapy:

[http://www.reliefweb.int/rw/fullmaps_sa.nsf/luFullMap/7841F15FB40E40D9852571A20081357A/\\$File/unep_IDP_cau310704.pdf?OpenElement](http://www.reliefweb.int/rw/fullmaps_sa.nsf/luFullMap/7841F15FB40E40D9852571A20081357A/$File/unep_IDP_cau310704.pdf?OpenElement)

Propozycje ćwiczeń

Ćwiczenie nr 1

Cel ćwiczenia: przybliżenie uczniom problemu uchodźstwa na Kaukazie Południowym poprzez pokazanie historii autentycznych postaci będących ofiarami konfliktu.

Czas ćwiczenia: ok. 25 minut

Nauczyciel dzieli uczniów na grupy (liczące nie więcej niż 7 osób). Każda grupa otrzymuje jedną listę dialogową do filmu poświęconego problematyce uchodźczej (załączniki nr 1 i nr 2; można rozdać je w kilku egzemplarzach, tak aby każdy z uczniów miał możliwość przeczytania tekstu). Uczniowie w grupach czytają zawarte w listach historie zastanawiając się nad następującymi pytaniami:

1. Kim są bohaterowie historii? Skąd pochodzą?
2. W jakiej sytuacji życiowej się znaleźli?
3. Co było przyczyną zmiany w ich życiu?
4. Jaki mają stosunek do konfliktu, którego są ofiarami?
5. Jaki jest ich stosunek do drugiej strony konfliktu?

Uczniowie są proszeni o przygotowanie krótkiego ustnego streszczenia tego, co przeczytali i przedstawienie go grupie/grupom, które zaznajamiały się z inną historią. Następnie kapitanowie grup prezentują wnioski, do jakich doszli uczniowie zastanawiając się nad postawionymi pytaniami. Na koniec odbywa się dyskusja, przy prowadzeniu której nauczyciel korzysta z powyżej podanego zestawu pytań.

Ćwiczenie nr 2

Cel ćwiczenia: przybliżenie uczniom problemu uchodźstwa na Kaukazie Południowym poprzez pokazanie historii autentycznych postaci będących ofiarami konfliktu.

Czas ćwiczenia: ok. 30-40 min.

Ćwiczenie nr 2 ma identyczny cel jak ćwiczenie nr 1, lecz wymaga więcej czasu. W zestawie są dwa krótkie filmy (każdy trwa ok. 15 min.) Istotne jest, aby pokazać je oba, ponieważ jeden dotyczy uchodźców z Azerbejdżanu, a drugi z uchodźców z Armenii.

Uczniowie podczas oglądania filmów zastanawiając się nad następującymi pytaniami:

1. Kim są bohaterowie historii? Skąd pochodzą?
2. W jakiej sytuacji życiowej się znaleźli ?
3. Co było przyczyną zmiany w ich życiu ?
4. Jaki mają stosunek do konfliktu, którego są ofiarami?
5. Jaki jest ich stosunek do drugiej strony konfliktu?

Po obejrzeniu filmów odbywa się dyskusja, przy prowadzeniu której nauczyciel korzysta z powyżej podanego zestawu pytań.

Materiały do warsztatu:

1. Lista dialogowa do filmu „Obywatelstwo – Uchodźca”
2. Lista dialogowa do filmu „Czego chcemy?”
3. Filmy
4. Prezentacja
5. Opis ćwiczenia

Publikacja wyraża wyłącznie poglądy autora i nie może być utożsamiana z oficjalnym stanowiskiem Ministerstwa Spraw Zagranicznych RP.

